

TUDOMÁNYOS SZEMLE

KANT.

— Születésének 200 éves fordulójára. —

1724 április 22-én született az emberi gondolkodás történetének az a hőse, akit földi életében *Kant* Imanuelnek hívtak. Ez év április 22-én tehát kétszázadik évfordulója suhant el felettünk a csodálatos lángelme e világban való fellobbanásának. Nem azok közé a nagy szellemek közé tartozik, akiknek hatását közvetlenül és teljesen élik át a nagy tömegek is; filozófus volt s mint ilyen, aránylag mindig kevesekhez szól, de szelleme voltaképpen döntőleg bofolyásolta a tudomány, művészet, erkölcsiség, egyszóval a kultúra alkotásain át azoknak a tömegeknek életét is, amelyek talán a nevét sem ismerik. Ma már többé kétségbe nem vonható tény az, hogy Kant műve döntő fordulóponthoz jelent az emberi szellem történetében. A filozófiai gondolkodás története, bármennyire elvontnak és távolinak látszódik is a gyakorlati élet szempontjából, voltaképpen tükrözője az egész emberi fejlődésnek s minden más szellemi életet és alkotást megelőzve és mindenik felett lebegve, tisztán és határozottan mutatja fel az emberi öntudat fejlődési fázisait, amelyek aztán valamennyi alkotásában és minden életformájában megvalósulnak. A minden tapasztalatot, tudományt, művészetet, erkölcsi életet irányító és döntőleg meghatározó filozófiai szellem legnagyobb képviselői között is egyike a legnagyobbaknak Kant Imanuel. Korszakalkotó művei közül a „*Kritik der reinen Vernunft*“ a „*Kritik der praktischen Vernunft*“ és a „*Kritik der Urteilskraft*“ jelölik azt a három döntő pontot, amelyen Kant kifordította sarkaiból a gondolkodás régi világát s egészen új irányt, szempontot és jelentőséget adott úgy az ismerő emberi szellemnek magának, mint a valóságának, amelyet szellemünk megismer. Műveinek részletes felsorolása és méltatása helyett a fent jelzett munkák alapján, de tekintetbe véve

természetesen a többieket is, azt a *három nagy gondolatot* akarom kiemelni, amellyel Kant elválasztotta egymástól a régi és az új világképet és életeszmenyt, az által, hogy az emberi szellem három legfontosabb tevékenységének: az értelemnek, a képzeletnek és az akaratnak s azok alkotásainak: a tudománynak, művészetnek és erkölcsiségnek egészen új jelentését és értékét világította meg.

A *valóság megismerésére* s ezáltal a tudomány és a vallás örök perének eldöntésére nézve Kant azáltal tette meg korszakalkotó lépését, hogy határozottan elkülönítette egymástól azt, ami ésszel megismerhető és azt, ami hittel ragadható meg. A két tevékenység mindenike eljuthat a bizonyossághoz, de teljesen más módon. A döntő kérdés ez volt előtte: *miben áll a megismerés és mik annak a feltételei?* Divinativ meglátása az, hogy a valóság, a lét puszta gondolkozás által meg nem ismerhető s hogy teljesen helytelen az addigi metafizikai gondolkozás azon tétele, hogy a lét és a gondolkozás egy és ugyanaz (Descartes, Spinoza). A tárgyakat gondolni és ismerni nem ugyanaz, mert a megismeréshez 2 tényező szükséges: anyag, amit megismerünk és fogalom, amivel azt megismerjük. Az anyag *szemléleteinkben* van adva s így a szemléletek fogalmak nélkül *vakok* (jelentéstelenek), a fogalmak pedig szemléletek nélkül *üresek* (tartalmatlanok). Az ismeret tehát a *gondolkozás és szemlélet* egysége. Az értelem és az érzékelés csakis együttes munkával vezethetnek ismerésre. A második nagy ténye Kantnak az, hogy az ismerés problémáját a „*hogyan*” kérdésre tömörítette s ezzel azt a kérdést vetette fel, hogy az ismeret *igazsága* a tartalomra (a szemléleti anyagra) vagy a formára (az ész elveire) vonatkozik-e? Itt van voltaképpen a régi és az új filozófiai gondolkozás elválasztó pontja. A régi filozófia a *Substanciát*, a tőlünk független világ-lényeget akarta gondolkozás, spekuláció útján tisztázni, megismerni. Kant kimutatta, hogy a valóság önmagában megismerhetetlen a valóság ránézve a mi szemléleteink, amelyek nem a külső valóság hanem a mi szellemünk *törvényei* szerint létesülnek, nem a valóságot, hanem a mi természetünket jelenítik meg, tehát jelentést, törvényt az ész ad a valóságnak s így az *igazság kérdése* a *mi ismereteink igazságának kérdése*, az egyetlen megismerhető a megismerő szellem maga. A Substantia maga is egy kategória, egy *észelv*, a „*lényeg*” ész-formája, amelyben a mi szellemünk

fogja fel és teszi jelentővé a dolgokat. Ezzel a valóság és igazság kérdése a lényegről, a Substanciáról, az ismerő szellemre tolódott át s megnyílt az út a filozófia, mint önálló tudomány, mint ismeretelmélet előtt. Ebből a nagyjelentőségű alapelvből folyt ezután minden, amit Kant a kategoriákról, az ész apriori ismerőelveiről és formáiról megbizonyított, s a transcendentális aesthetika, analitika és dialektika disciplináiban kifejtett. Örökre emlékezetes és tanulságos marad az a csudálatos munka, mellyel Kant a 3 transcendentális ideának: a léleknek, világnak és Istennek metafizikai, substanciális megismerhetését megdöntötte, kimutatván, hogy ezek az ész kategoriáinak a *noumenonra* való téves átvitelei, olyan egységesítések és általánosítások, melyeknek szemléleti tartalmuk nincs, tehát üres fogalmak. De még sokkal nagyobb jelentőségű az a gondolata, hogy ezeknek a végső valóságoknak létele, valósága és elérhetősége csak a *puszta* ész előtt vezet ellenmondáshoz; a *célkitűző ész*, a gyakorlati ész ezek lételét *elengedhetetlen követelménykép* parancsolja. A lélek és az Isten valóságát követelő és garantáló gyakorlati ész Kant előtt az *erkölcsi törvényben nyilvánul meg*, amely — és ez az ő második nagy gondolata — *kétségbevonhatatlan, elsődleges és minden szemlélettől (tapasztalástól) független* valóság. Etikai műveiben megragadóan mutatja fel Kant az ő alapvető nagy erkölcsstani igazságát: hogy az embernek, az ész-lénynek, nem a *boldogság* az életcélja, nem *erre van teremve* s ha erre volna alkotva s ez lenne a célja, akkor kételkednünk kellene az Isten lételében és bölcsességében; aki a boldogságra vágyó embert *ésszel* ruházta fel, amely épen gátolója és ellentéte a boldogság ösztönének. Boldogok csak az *állatok* lehetnek; aki ezt tartja célnak: megtagadja az emberi méltóságot és megtagadja az Isten. Továbbmenve fölállítja azt a nagy tételt, hogy a mi *élvezettel és haszonnal* jár, az mind megvásárolható, annak mind *ára* van, de az nem lehet soha erkölcsi, mert az erkölcsiséget az jellemzi, hogy azt megvásárolni nem lehet, annak nincs ára, hanem csakis *méltósága* van (Würde.) Az erkölcsiség, a jellem áruba nem bocsátható, semminek eszköze nem lehet, mindig cél, és pedig *önmagának célja*; tehát az erkölcsiség *önértékű, abszolút, mindentől független, egyetemesen kötelező valóság*. Ez az erkölcsiség a *jóakaratban* áll, amely az erkölcsi törvény *minden motivumától mentes, föltétlenül engedelmes tisztelete*, a mindentől sza-

bad kötelesség, „*kategorikus imperativus*“, amely föltétlen parancsként, nem hajlam, lágszivűség, részvét, hanem az engedelmes tisztelet alapján követeli, hogy oly szabály szerint cselekedjünk, amelyről kívánhatjuk, hogy egyetemes törvény legyen, amelyet úgy kell cselekednünk, mintha akaratumk által természeti törvényé kellene válnia, mely által az emberiséget sohase eszköznek, hanem mindig célnak tekintjük. Az erkölcsi törvény, a kötelesség föltétlen parancsa, tehát *bármely* körülmények közt azt a *formát* írja elő, amely szerint cselekednünk *kell*, minden egyébre való tekintet nélkül. *Az érzékiségtől független akarat, amely csak a maga lényegének engedelmeskedik, az automon szellemiség az, amely az emberi méltóságot és az emberhez egyedül méltó életcélt hordozza a világban.* Amint a valóság megismerésében, minden tudománynak feltételeit és törvényeit megadva, az ész, a szellem a *formáló*, teremtő hatalom, úgy az erkölcsi életmegvalósulásban is egyedül az autonóm ész, az önértékű szellem ad *formát*, törvényt a cselekvésnek. És ez a formáló, teremtő szellemiség jelenik meg és mutatja meg hatalmát a *szépségben* is, amely a *művészetben* testesül. Kant *harmadik* nagy gondolata — az igaz és a jó, a tudomány és az erkölcsiség magyarázata után — a harmadik szellemi önértéknek: a *szépnek* és ezáltal a művészetnek magyarázata. A szép teljesen különbözik a kellemestől, épúgy, mint a jó a hasznostól; de különbözik az igaztól és a jótól is, mert ugyanazt az önértékűséget *minőségileg* más-képen valósítja meg. A kellemes, valamely tárgy *létének* saját állapotomra való vonatkoztatása, is mindig *érdekel*; élvezetet okoz, vágyat kelt. A *jónál* is, az *igaznál* is fel van tételezve a dolog *létele*. A szépnél ez a *létel* nem fontos, nem jön tekintetbe, *létérdékről* nincsen szó benne; pusztán a tárgy *minősége* ragad meg örömmel vagy fájdalommal és ezért a szép a *minden érdek nélkül tetsző minőség*. Ez az érték független tőlem és egyetemesen kötelező; és a megfelelő lelkiállapot általános közölhetőségén nyugszik. Ebből fakad a művészetnek az a csodálatos, felszabadító hatalma, hogy az önmagában igaz és jó *ábrázolása* által, érdek nélkül gyönyörködtetve, felülemel az élv és haszon világán, megtisztít, megnyugtat, szellemi lényegünk öntudatának intelligibilis tiszta világában ujáteremt,

Nem mehetünk tovább a részletekbe. Csak ismételjük még

egyszer, hogy Kant korszakalkotó nagy életműve e hármas gondolatban foglalható össze :

1. Az igazság a mi *ismereteink* igazságának kérdése. Ez a gondolat vetette meg az alapját az önálló filozófiának, mint *ismeretelméletnek* s ez alapon a *tudomány* ismeretelméleti fogalmának. A valóságnak jelentést és törvényt adó tiszta ész *világformáló* hatalmának felmutatása Kant első nagy gondolata.

2. Az erkölcsi törvény, a kötelesség feltétlen parancsa adja meg a *bármely körülmények* közt egyetemesen kötelező *formát*, amely szerint cselekednünk kell, minden egyébre való tekintet nélkül. Ez a gondolat vetette meg az alapját az *etikának*, mint önálló értéktudománynak s ebben mutatott fel az érzékiségtől független erkölcsi akarat *életformáló* hatalma, mint Kant második nagy gondolata, az *autonom erkölcsi idealizmus* alaptétele.

3. A tárgyak és alkotások *minden érdek nélkül tetsző minőségének* hatása a titka a *szépnek* és az igazi *művészetnek*. Ez a gondolat tette az esztétikát a szép önálló értéktudományává s mutatta ki a művészet érdekmentes, egy tiszta látszatban a világot és életet *újjáformáló* hatalmát, amely Kant harmadik nagy gondolata.

Az autonom, szabad, nemes szellemiség önértékének, világ- és életformáló hatalmának e hármas igazolása olyan kincse a magát kereső és önmagában megvalósulni törekvő emberi szellemnek, amely mellett eltörpülnek a Kant rendszerében is megállapítható fogyatkozások és a kritikát joggal kihívó tévedések (főleg a subiectivizmus bizonyos veszedelmei, az ismerés intellectualis egyoldalúsága, s az erkölcsiség és vallás viszonya kérdésében) s amelyekkel e kis dolgozatban foglalkozni feleslegesnek ítélttem akkor, mikor e kétszázados szellemóriás jelentőségére és örökségére akartam felhívni a figyelmet. Legyen ez a szerény dolgozat is a hódolat csekély és méltatlan, de őszinte jele, mellyel a Kant szellemének tisztességet tevő emberiség hálájába mi is beleolvadni kívánkozunk.

Dr. Makkai Sándor.